

HET LEVEN VOLGENS OEK DE JONG

Terug naar een naaktheid

onder redactie van Johan Goud

Auteurs:

Inigo Bocken
Elsbeth Etty
Jaap Goedegebuure
Johan Goud
Henk Hillenaar
Marc De Kesel
Kees van der Kooi
Tjerk de Reus
Renée van Riessen
Wilbert Smulders
Jacques De Visscher
Marjoleine de Vos

en een gesprek met Oek de Jong

Klement

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijklement.nl

© 2014 Johan Goud | de auteurs p/a Uitgeverij Klement, Zoetermeer
Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Rob Lucas

Illustratie omslag: De zesde dag: de schepping van de wilde en de tamme dieren en de schepping van de mens, mozaïek uit de dom van Monreale

Beeldresearch: CKD, Radboud Universiteit Nijmegen

Foto achterzijde omslag: Oek de Jong door Koos Breukel, Amsterdam

ISBN 978 90 8687 126 1

NUR 730

INHOUD

WOORD VOORAF	7
<i>Johan Goud</i>	

MOTIEVEN

Nicht hinauslehnen! – de wereld als orakel. De literaire mythologie van Oek de Jong	17
<i>Johan Goud</i>	

Doem en roeping. Oek de Jong en de bijbelse erfenis	41
<i>Jaap Goedegebuure</i>	

Niet-weten of niet-handelen. Oek de Jong tegen de achtergrond van de christelijke mystiek	51
<i>Inigo Bocken</i>	

De wilde smaak van een oester. Over het sensitieve proza van Oek de Jong	67
<i>Marjoleine de Vos</i>	

INTERPRETATIES

Geboren worden in de mensenwereld. Over de twee verhalen in <i>De inktvis</i> van Oek de Jong	75
<i>Renée van Riessen</i>	

‘Dan staat het er, plotseling als een beeld’. Over Oek de Jongs bemiddelende kunstbeschouwing <i>Jacques De Visscher</i>	89
Wil het niet, famke? De moderniteit in Oek de Jongs <i>Hokwerda’s kind</i> <i>Marc De Kesel</i>	101
Herkenning en ontdekking in <i>Pier en Oceaan</i> van Oek de Jong <i>Henk Hillenaar</i>	115
Aanraking door het goede. Een theologisch perspectief op <i>Pier en Oceaan</i> <i>Kees van der Kooi</i>	127
‘Hier kon een engel verschijnen’. Elementaire spiritualiteit in <i>Pier en Oceaan</i> <i>Tjerk de Reus</i>	141
CONFRONTATIES	
Hermans en De Jong: harde en zachte mystiek <i>Wilbert Smulders</i>	161
Op zoek naar Oek in de verloren tijd. Over de veranderde receptie van moderne klassieken <i>Elsbeth Etty</i>	179
EEN TOESPRAAK EN EEN GESPREK	
Het oprapen van een wegwaaiende plastic zak <i>Oek de Jong</i>	205
De bergen en de rivier. Een gesprek met Oek de Jong <i>Johan Goud</i>	211
Personalia	233

WOORD VOORAF

Johan Goud

In een in 1989 gepubliceerd essay schrijft Oek de Jong over een bezoek aan de kathedraal van het dichtbij Palermo gelegen Monreale. Hij voelt zich onrustig en neerslachtig, gekweld door de demon die hem van jongs af aan vergezelt, een 'waaninnige onwil om er te zijn'.¹ In de kathedraal kijkt hij gefascineerd naar een mozaïek dat de schepping van Adam voorstelt, met dieren en bomen en met de naakte Adam, wiens mond door een lichtstraal met de mond van de Schepper verbonden is.

Alsof ik het beeld nog sterker in me op wilde nemen, begon ik de kleuren ervan te noemen, en met de kleuren noemde ik wat ik zag. Terwijl ik alles noemde begon ik te voelen wat het beeld voor mij betekende: een doorbraak, een lichtdoorbraak in mijzelf. Mijn blik gleed nog eenmaal langs de scheppings- en paradijsmozaïeken, langs de boompjes, de vissen in het water, de vogels in de lucht, naar de plankenzagerij voor de ark en naar het takje dat *olive* werd genoemd.

Een fragment van het mozaïek staat op de voorzijde van dit boek. Het laat de naakte Adam zien, de Schepper en de lichtstraal die hen verbindt. Het vormt een perfecte illustratie bij wat Oek de Jong in een ander essay over de roman opmerkt: 'Ik verlang van een roman

1 Oek de Jong, *Een man die in de toekomst springt*. Amsterdam (Meulenhoff) 1997, p. 41.

dat hij door zijn verhaal en door de kracht van zijn vormgeving, door wat hij is, terugleidt naar iets dat, tja, moeilijk te benoemen is en dat ik maar een naaktheid noem, een echtheid.’² In deze formulering komen diverse lijnen samen die in zijn door zeer velen bewonderde boeken steeds weer zijn opgevallen. Het gaat in zijn werk telkens om de terugkeer naar wat elementair en echt is, naar wat bij wijze van spreken nog maar net bestaat en voor het eerst benoemd wordt – zoals hij in het zojuist geciteerde fragment, de pas geschapen Adam van Genesis 2 imiterend, een naam gaf aan alles wat het mozaïek te zien gaf. Maar wat houdt die terugkeer naar de naaktheid in? Aan de ene kant is het de naaktheid van het lichaam, met zijn vitaliteit en zijn wreedheid, zijn erotiek en zijn tederheid. Aan de andere kant is het de naaktheid van een zich ontledigende geest die de eenvoud en de deemoed zoekt, ‘niets anders dan een verzachting van het gemoed, een aanvaarden van de dingen zoals ze zijn’.³

Oek de Jong (1952) is de schrijver van een niet heel omvangrijk maar hooggeschat oeuvre. Daartoe behoren succesvolle romans als *Opwaaiende zomerjurken* (1979, F. Bordewijk-prijs 1980), *Cirkel in het gras* (1985), *Hokwerda’s kind* (2002, genomineerd voor de Libris Literatuurprijs) en *Pier en Oceaan* (2012, bekroond met de Gouden Boekenuil, de F. Bordewijk-prijs en de Zeeuwse Boekenprijs). Daarnaast publiceerde hij novellen en essays, onder andere over het mystieke denken en dichten van Eckhart, Gorter, Van Ostaijen en Kellendonk.

Oek de Jong is gereformeerd opgevoed, maar schudde het leerstellige protestantisme al heel jong van zich af. Er kwam gaandeweg een sterke belangstelling voor Chinese, boeddhistische en christelijke mystiek voor in de plaats. ‘Ik geloof dat de mystieke drift in elk mens aanwezig is, en dat ieder in zijn leven ten minste enkele malen in een wereld vertoeft die door de grote mystici veelvuldig

2 *Ibid.*, p. 211-212.

3 Oek de Jong, *De wonderen van de heilbot. Dagboek 1997-2002*. Amsterdam-Antwerpen (Augustus) 2006, p. 79.

wordt betreden. In sommigen is deze drift echter zo sterk dat ze hun hele levenswandel verbinden met dat ene doel, dat ik gemakshalve maar de “godservering” noem. Ze verlangen er vurig naar om vrij te zijn van datgene in het leven wat hen ketent aan het lijden. Deze vrijheid bereiken ze merkwaardig genoeg door zich aan het leven te onderwerpen, door het te aanvaarden zoals het komt, in een wijsheid en gemoedsrust die slechts door langdurige oefening verkregen kan worden.’⁴

In dit boek wordt het werk van Oek de Jong op allerlei en uiteenlopende manieren ondervraagd: wat zijn de leidende motieven in dat werk, wat drijft de auteur, welke verhalen vertelt hij en waarom, welke gedachten keren telkens terug, hoe is zijn werk gelezen? De auteurs stellen die vragen tegen de achtergrond van heel verschillende disciplines: literatuurwetenschap en psychoanalyse, religiewetenschap en theologie, neerlandistiek en filosofie. Maar ze zijn verbonden in hun interesse voor wat Oek de Jong in levensbeschouwelijk en – in de ruimste zin van dat woord – filosofisch opzicht beweegt.

De hoofdstukken zijn in vier rubrieken ondergebracht: ‘motieven’, ‘interpretaties’, ‘confrontaties’ en ‘een toespraak en een gesprek’.

In de eerste rubriek staan uiteenlopende *Motieven* in het werk van Oek de Jong centraal. Aan welke voorstellingen is hij gehecht, welke gedachten houden hem bezig, welke mythen vertelt hij en waarom, en hoe vertelt hij ze? *Johan Goud* ziet in het verlangen naar vrijheid de door alles heen gaande drijfveer van Oek de Jongs schrijven. In zijn boeken keren bepaalde symbolen – samenballingen van ervaring – telkens terug. Op uiteenlopende manieren geven ze inhoud aan de verlangde vrijheid of ‘verlossing’: de wortels en de klei die geroken en geproefd worden, de inktvis die bevrijd wordt en danst, de vlieg die in wijsheid geduld moet worden. Er zijn diverse tradities in te herkennen: de sjamanistische, de dionysische, de mystieke. *Jaap Goedegebuure* concentreert zich op de talrijke bijbelse gedachten en symbolen in het werk van De Jong.

4 *Een man die in de toekomst springt*, p. 194.

Hij constateert een voorkeur voor de vrijwel steeds oudtestamentische verhalen over figuren als Adam en Eva, Henoch, Izaäk, Samuël en anderen. In het tegelijkertijd gedoemd en geroepen zijn dat het lot van deze uitverkorenen bepaalt, ligt een van de hoofdthema's van De Jongs boeken verscholen: dat van het tegelijkertijd verlangde en gevreesde schrijverschap. *Inigo Bocken* onderzoekt de fascinatie voor mystiek denken waarvan Oek de Jong op een groot aantal plaatsen blijkt geeft. Hij leest hem als een geestverwant van Paul Van Ostaïen die poëzie als een eerste stap naar de mystiek opvatte, 'het uitzeggen van het vervuld zijn door het onzegbare'. De godsgedachte vervalt daarbij; mystiek is een onderkenning van het onderbewuste, een tegenbeweging tegen het cynisme en de leegte. Maar zou de godsidee door haar explosieve kracht die tegenbeweging niet juist kunnen versterken? *Marjoleine de Vos* haalt de indringende zintuiglijkheid van Oek de Jongs proza naar voren. Een zintuiglijkheid die de dingen zeer nabij brengt en zich tegelijkertijd steeds breder ontplooit, omdat er niets is waarvoor de zintuigen halt houden of zich afsluiten. De vraag die Oek de Jongs werk een lezer stelt is 'of je hebt gezien, geroken, gevoeld, gedacht, al wat er te beleven is'.

In de tweede rubriek is een zestal *Interpretaties* van essays en romans van Oek de Jong bijeengebracht.

Renée van Riessen gaat in op de twee verhalen die het boek *De inktvis* (1993) bevat. Van religie en mystiek in de traditionele zin van die woorden is in dit boek geen sprake, het godsbegrip is overbodig verklaard. Mystiek staat hier voor het vermogen zich met het leven te verzoenen in een geest van belangeloosheid en lichtvoetigheid. Dat is wat de hoofdpersonen in beide verhalen overkomt: in de wereld geboren te worden. *Jacques De Visscher* leest nauwgezet een van de essays waarin De Jongs liefde voor de beeldende kunst tot uitdrukking komt: zijn essay over 'Monnik aan zee' van Caspar David Friedrich (in *Een man die in de toekomst springt*, 1997). Hij noteert hoezeer De Jongs manier van kijken bepaald is door gevoelens van melancholie en metafysische verlatenheid en waardeert de vrijmoedigheid waarmee hier gevraagd wordt naar wat het kunstwerk met mij, de kijker, te maken heeft. In het hoofdstuk van *Marc De*

Kesel vinden we een psychoanalytisch en filosofisch georiënteerde interpretatie van de roman *Hokwerda's kind* (2002) en het dagboek 1997-2002, *De wonderen van de heilbot* (2006). Zowel voor de vrouwelijke hoofdpersoon van de roman als voor de auteur van het dagboek geldt, dat het leven respectievelijk het schrijven hen in zekere zin overkomt. Beiden ervaren ze, op heel verschillende manieren, vormen van zelfverlies. Dat geeft te denken over de breed gedeelde mythe van het vrije subject.

De drie overige hoofdstukken in deze rubriek zijn alle gewijd aan de interpretatie van de grote roman *Pier en Oceaan* (2012). *Henk Hillenaar* leest hem als een verhaal van verlangen en van de obstakels die daartegen ingaan. De sensitieve taal van dit boek wordt gedragen door zintuiglijke beelden met als magnetisch centrum het seksuele lichaam. Die beelden wijzen niet zozeer naar andere dimensies van werkelijkheid – ze zijn geen metaforen – maar willen bovenal herkenning oproepen. Op subtiele wijze komt op diverse plaatsen in deze roman die in de puriteinse vijftiger jaren speelt, het homoseksuele verlangen naar voren en de obstakels die het ontmoet. *Kees van der Kooi* presenteert een theologische lezing van de roman. Het protestantisme figureert hier als een godsdienst van het hoofd en het woord, die vijandig staat ten opzichte van het zintuiglijke en zinnelijke leven. Of dit beeld juist is, is de vraag; er zijn tegenvoorbeelden te geven. Op allerlei plaatsen lijkt Oek de Jong een voorkeur te hebben voor een eenheidsdenken dat de kloof tussen hoofd en hart teniet doet. Maar er zijn ook momenten van ‘nabijheidsmystiek’, ‘het vermoeden van iets anders, dat als het andere nabij komt’. De bijdrage van *Tjerk de Reus* is een typering van de op de natuurlijke elementen betrokken spiritualiteit die *Pier en Oceaan* doortrekt. Het verloop van het verhaal in de vijf delen die deze roman bevat, wordt in close-reading gevolgd. Het water, de klei, de modder, ze roepen in Abel tegelijkertijd vrees en fascinatie op. Hij voelt er een vage verwachting bij, alsof het wonderbaarlijke zich zou kunnen voordoen. In de schoot van de natuur zoekt hij naar genezing van zijn onlustgevoelens. Het verhaal van de roman is te typeren als een epos van ondergang en van opstanding tot nieuw leven.

Aan de derde rubriek is de titel *Confrontaties* gegeven. Ze bevat twee hoofdstukken, beide geschreven door neerlandici. *Wilbert Smulders* analyseert het door Oek de Jong zelf in 1998 gestarte debat over het wereldbeeld van W.F. Hermans. Onder meer kritiseerde hij Hermans' eenzijdige wil om te weten en te beheersen. In de visie van Hermans stond echter tegenover de religie niet de rede, maar de literatuur, die hij evenals de religie als een representant van het 'vage denken' beschouwde. Bovendien toonde ook Hermans zich gevoelig voor het Andere dat buiten de grenzen van het denken valt. Verschil is er zeker. Maar dit betreft bovenal de sfeer waarin het Andere wordt gezocht: een sfeer van harmonie bij de een, van strijd en zelfhaat bij de ander. Mystiek is bij beiden te vinden, in variërende gradaties van hardheid. Het naar verhouding lange hoofdstuk van *Elsbeth Etty* onderzoekt een groot deel van de literaire receptie die het werk van Oek de Jong ten deel is gevallen. Zij stelt een zorgwekkende ontwikkeling in de richting van een non-literaire receptie vast. Een werk als *Pier en Oceaan* verdient nauwkeurig gelezen en besproken te worden, met aandacht voor de traditie van klassieke romans waarin het thuishoort. Het tegendeel is gebeurd. *Opwaaiende zomerjurken* (1979) kreeg die aandacht nog wel. Ook *Cirkel in het gras* (1985) werd door serieuze critici op zijn merites beoordeeld. Maar verschraling of zelfs 'vercolumnisering' van de literaire kritiek werd al zichtbaar bij de ontvangst van *Hokwerda's kind* (2002). Er bleken recensenten aan te treden die bijvoorbeeld hun oordeel baseerden op uitspraken in interviews. De bespreking van de imposante roman die *Pier en Oceaan* (2012) is, vertoont dientengevolge – enkele uitzonderingen daargelaten – een reeks van treurig stemmende dieptepunten.

Op deze drie rubrieken volgt een vierde, *Een toespraak en een gesprek* geheten. Ze omvat de tekst van de toespraak die Oek de Jong bij het begin van het Utrechtse symposium hield, gevolgd door een gesprek met Oek de Jong, gevoerd door Johan Goud – deels aan het eind van de symposiumdag, deels na het symposium, in de woning van Oek de Jong te Amsterdam. De titel die het heeft ('De bergen en de rivier') gaat terug op het vroege verhaal 'De onbeweeglijke'. Het contrast tussen de solitaire zelfbezinning in 'de bergen' en de

ongedurige levendigheid van ‘de rivier’ vormt een van de hoofdthema’s van gesprek.

De meeste bijdragen in dit boek zijn uitgebreide en bewerkte versies van referaten die uitgesproken werden op het drukbezochte symposium ‘Terug naar een naaktheid. Levensbeschouwelijke aspecten van het werk van Oek de Jong’, op 11 november 2013 in het Academiegebouw van de Universiteit Utrecht. Er werden vier voor deze bundel geschreven artikelen aan toegevoegd: die van Marc De Kesel, Kees van der Kooi, Tjerk de Reus en Jacques De Visscher. Het symposium werd financieel mogelijk gemaakt door subsidies van de Stichting Woudschoten, het Nicolette Bruining Fonds en het departement Filosofie en Religiewetenschap van de Universiteit Utrecht.